

biyık ve sakalını tıraş edip (çârdarb*) onların kılığına girer. Bu topluluğun şöretini duyan Ebû Bekr-i İsfahânî de gelerek onlar gibi olur ve her biri bir mezara yerleşir. Sâvî çârdarb oluşunu, rüyasında bir gece Hz. Peygamber'in bir bakışı ile vücudundaki bütün kılların dökülmesine bağlamaktadır (Hatîb-i Fârsî, s. 47). Ancak Dimyat'taki Kalenderî Han-kahî'nı ziyaret eden İbn Battûta, Sâvî'nin çârdarb oluşunu tamamen farklı bir olaya bağlamaktadır: Sâvî gençliğinde çok yakışıklı ve aynı zamanda dindar bir kişidir. Bir kadın ona âşık olur ve kendisini elde etmek için bir hileyle onu evine getirir. Sâvî kadından kurtulmak için başını, kaşını, bıyığını ve sakalını usturayla kazır; âşığı da onu bu kılıktaki görünce evden kovar.

Menâkıb'a göre (s. 55) Sâvî, kendisinin ve arkadaşlarının etrafındaki insanlar çoğalınca Muhammed-i Belhî'yi yerine bırakıp Mısır'da Dimyat'a gider. Ancak üzerindeki kaba çul ve acayip çehresiyle herkesin dikkatini çeker ve hakarete uğrar. Sonunda bir mezarlığa girip orada yaşamaya başlar. Bunu duyan bir kadını ziyaret eder, sorduğu sorulara aldığı yerinde cevaplar karşısında onun müridi olur. Sâvî burada altı yıl kaldıktan sonra ölür ve oraya gömülür. İbn Battûta bu kadının İbnü'l-Amîd adında biri olduğunu, ölmeden önce orada bir hankah yaptırdığını, burada birlikte kaldıklarını, Sâvî'nin hankahın içine, kadının da hankahın kapısı altına gömüldüğünü kaydeder.

Sâvî'nin Cevlakîyye tarikatının kurucusu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kahire'de bu kola ait bir zâviye vardır (Makrîzî, II, 433). İbnü'l-Cezerî, Sâvî'nin kendi el yazısı ile yazılmış "kürâse"ler (formalar) halinde bir tefsirini gördüğünü kaydetmektedir (bk. Safedî, V, 293).

BİBLİYOGRAFYA:

Hatîb-i Fârsî, *Menâkıb-i Cemâleddîn-i Sâvî* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1972, s. 5, 8-10, 38-41, 47, 55; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ʿarifîn*, II, 596; Safedî, *el-Vâfî* (nşr. S. Dederine), Beyrut 1389/1970, V, 292-293; Makrîzî, *el-Hıttâʿ*, II, 332 vd., 433; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 27-28; a.mlf., *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 33-35; Nuaymî, *Tenbihü'l-ʿâlib ve İrşâdû'd-dâris fîmâ fî Dimaşk min cevâmiʿ ve'l-medâris*, TTK Ktp., M. Tanci, vr. 268-269; Osman Turan, "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 555 vd.; F. Meier, *Abû Saʿid-i Abû'l-Hayr*, Tahrân 1976, bk. indeks; M. Fuad Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyyet", *DEİM*, sy. 5 (1338), s. 52.

TAHSİN YAZICI

CEMÂLEDDİN et-TÜRKÎ

(جمال الدين التركي)

XIV. yüzyılda yaşayan
Türk diltisi.

Tam adı Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah et-Türkî olan bu dil bilgininin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Nisbesinden Türk asıllı olduğu anlaşılmakta ve Memlük ülkesinin kuzeydoğusunda Suriye'de bulunduğu tahmin edilmektedir. Kıpçak Türkçesi için çok önemli bir kaynak olan *Kitâbü Bulgatî'l-müştâk fî lügatî'l-Türk ve'l-Kıfçâk* adlı eseriyile tanınmıştır.

Yazılış tarihi kesin olarak bilinmeyen *Bulgatî'l-müştâk*'ın tek yazma nüshası Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır. Bu yazma hareketli ve okunaklı bir nesihle istinsah edilmiştir. Metin zikzaklı ve alt alta iki satır halinde beş ve dörtlülük kare şekiller oluşturacak biçimde yazılmıştır. Her sayfadaki karelerin toplamı yirmi üçtür. Arapça-Türkçe bir sözlük niteliğinde olan eser iki bölümden oluşur. 1. İsimler bölümü (vr. 7^a-21^a). Bu bölümdeki kelimeler konulara göre gruplandırılmış ve sıralanmıştır. 2. Fiiller bölümü (vr. 21^a-88^b). Bu bölümdeki kelimeler Arap alfabesine göre dizilmiş olup fiillerin belirli geçmiş zamanı, geniş zamanı ve emir şekilleri gösterilmiştir. Toplam 1500 kadar madde başı kelimeyi ihtiva eden eserde az sayıda Oğuzca kelime de bulunmaktadır.

Bulgatî'l-müştâk, Polonyalı Türkolog A. Zajaczkowski tarafından birinci bölümü Fransızca, ikincisi Lehçe olmak üzere iki bölüm halinde neşredilmiştir (1. bölüm: *Manuel arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks*, Warszawa 1938, XXI, 57 + 16 s. + 4 sayfa tıpkıbasım; 2. bölüm: *Slownik Arabsko-Kipczacki z okresu Pan'tswa Memeluckiego*, Warszawa 1954, 86 + 138 sayfa tıpkıbasım). Birinci bölümün 1958'de fotoğraf usulü ile ikinci baskısı da yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Bloch, *Catalogue*, s. 300-301; A. Zajaczkowski, *Manuel arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks*, Warszawa 1938, tür.yer.; a.mlf., *Slownik Arabsko-Kipczacki z okresu pa'ntswa Mameluckiego*, Warszawa 1954, tür.yer.; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1964, II, 200-201; O. Pritsak, "Das Kiptschakische A Mamluk Kiptschakische", *Ph. TF*, I (1959), s. 75-76; A. F. Karamanlioğlu, "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi", *TDED*, XII (1963), s. 182-183.

NURİ YÜCE

CEMÂLEDDİN UŞŞAKÎ

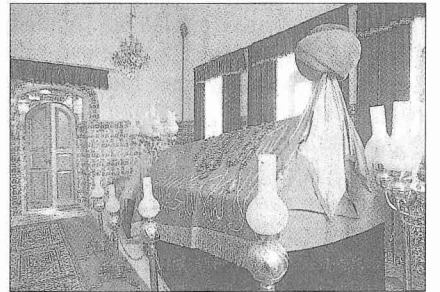
(ö. 1164/1751)

Halvetiyye-Uşşakiyye tarikatının
Cemâliyye şubesinin kurucusu,
mutasavvif-şair.

Edirne'de doğdu. Asıl adı Mehmed Cemâleddin, künyesi Ebû Nizâmeddin'dir. Kaynaklarda *seyyid** olduğu nakledilir. Gençliğinde Edirne'de Uşşakî şeyhlerinden Mehmed Hamdi Efendi'ye (ö. 1146/1733) intisap etti. Tekkelerde yemeklerden sonra okunması âdet haline gelen Hamdiye ilâhisiyle de tanınan Hamdi Efendi vefat edince Halvetiyye-Gülşeniyey'nin Sezâiyye şubesinin kurucusu Hasan Sezâi-yi Gülşenî'nin (ö. 1150/1737) halkasına katıldı. Onun vefatından sonra Edirne'de dört yıl irşad görevinde bulundu. 1155'te (1742) mânevî bir işaret üzerine İstanbul'a giderek Eğrikapı Savaklar'daki Hırâmî Ahmed Paşa tarafından kurulan mescid-zaviyenin şeyhi oldu. Ölümüne kadar bu dergâhta irşad faaliyetinde bulunan Cemâleddin Efendi, vefatında dergâhın hazîresine defnedildi. Türbesi bugün Hırâmî Ahmed Paşa adıyla anılan caminin yanında olup ziyaret edilmektedir. Halifesi Selâhaddin Uşşakî (ö. 1197/1783) ölümüne, "Cemâlul-lah'a döndü cemâl-i aşk ile pîrim Cemâleddin" mısraını tarih düşürmüştür.

Uşşakî silsilesi, şeyhi Mehmed Hamdi, Edirneli Osman Sıdkı (ö. 1114/1702), Gümölcineli Abdülkerim ve Halil, Bolayırılı Sinan, Gelibolulu Ömer Karîbî ve Saruhanlı Memî Can (ö. 1008/1599) efendiler vasıtasıyla tarikatın kurucusu Hüsâmeddin Uşşakî'ye (ö. 1001/1593) ulaşır. Harîrîzâde, Cemâleddin Uşşakî'nin ayrıca Halvetiyye'nin Gülşeniyeye, Sünbûliyye, Şâbâniyye şubeleriyle Nakşibendiyye ta-

Cemâleddin Uşşakî'nin Hırâmî Ahmed Paşa Camii'ne bitişik türbesi içindeki sandukası - Eğrikapı / İstanbul

rikatına da mensup olduğunu ve kendisinde bu tarikatları birleştirdiğini söyler (Tibyân, I, vr. 256^b, ondan naklen *Tomar-Halvetiyye*, s. 108). Cemâleddin'in bu tarikatlarla ilgisi, ikinci şeyhi Hasan Sezâî-yi Gülşenî'nin müşşidi La'î-i Gülşenî'nin adı geçen tarikatlardan da icâzeti olması dolayısıyladır.

Cemâleddin Uşşâkî, o dönemde İstanbul'da zayıflamaya yüz tutan Uşşâkiyye-yi yeniden canlandırdığı için (Hüseyin Vassâf, IV, 243) Uşşâkîler'ce tarikatın ikinci kurucusu sayılır. Halvetî-Uşşâkî zikir erkânındaki esmâ-i seb'aya (lâ ilâhe illallah, Allah, hü, Hak, hay, kayyüh, kakhâr) fûrûât-ı hamse adıyla beş isim daha (fetâh, vâhid, ahad, samed, Allah) ilâve ederek esmâ sayısını on ikiye çıkaran Cemâleddin, bunu kendisine rüyasında Hz. Ali'nin öğrettiğini söyler. Zikir sırasında her ismin başına "yâ" getirilirken yalnız fûrûât-ı hamsenin sonundaki Allah ismi "yâ"sız zikredilir. Kendisinden sonra bütün Uşşâkiyye mensupları bu on iki esmâ üzere sülûk âdâbını sürdürmüşlerdir. Halvetiyye'nin diğer kollarında, Uşşâkîler'in atvâr-ı seb'a dedikleri esmâ-i seb'a tamamlanınca sâlikle hilâfet verilirken Uşşâkiyye-Cemâliyye'de hilâfet verilmesi için fûrûât esmâsinin tamamlanması şart koşulmuştur.

Cemâleddin Uşşâkî'nin vefatından sonra yerine oğlu Nizâmeddin Efendi (ö. 1199/1785) geçmiş ve ölümüne kadar otuz dört yıl bu görevde kalmıştır. Kaynaklarda Cemâlî, Cemâlîzâde ve Savaklar gibi adlarla anılan kendi dergâhının yanı sıra 1192 (1778) tarihinden itibaren

Cemâleddin Uşşâkî'nin mührü
(M. Erol Kılıç özel koleksiyonu)

ren yedi yıl da Kasımpaşa'daki Uşşâkî Âsitânesi'nde şeyhlik yapmıştır. Nizâmeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Cemâlî (ö. 1243/1827) ve torunu Alâeddin (ö. 1251/1835) efendiler de Savaklar Dergâhı ve Uşşâkî Âsitânesi şeyhliğini birlikte yürütmüşlerdir. Alâeddin Efendi'nin çocuğu olmadığından yerine kız kardeşi Şerife Hanım'ın oğlu Kerâmeddin Efendi'nin (ö. 1257/1841) geçmesi gerekirken bu zat sadece Uşşâkî Âsitânesi şeyhliğinde bulunmayı tercih ettiğinden Savaklar Dergâhı'na Eyüp Bahariye'deki Şah Sultan Dergâhı şeyhi Ubeyd Efendi (ö. 1253/1837) tayin edilmiştir. Cemâleddin Efendi'nin oğlu ve torunları da kendisiyle aynı türbede medfundurlar. Uşşâkiyye tarikatı Cemâliyye şubesi vasıtasıyla son dönemlere kadar ulaşmıştır. Cemâleddin Efendi'nin çok sayıdaki halifelerinden en tanınmış olanı, damadı ve Fatih'teki Tâhir Ağa Dergâhı şeyhi Selâhaddin Uşşâkî'dir. Bu zat Cemâliyye'nin Salâhiyye şubesinin de kurucusudur. Şeyh Cemâleddin'in halifelerinden Yazıcı Şeyh Mehmed Safvetî Efendi (ö. 1192/1778) Uşşâkî Âsitânesi şeyhi, Mahmud Bedreddin Efendi (ö. 1197/1783)

Fatih Keçeciler'deki Uşşâkî Tekkesi'nin kurucusudur.

Cemâleddin Uşşâkî'nin 345 manzume, bir silsilenâme ve beş tarih beytini ihtiva eden divanı Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Uşşâkî Dergâhı, nr. 92).

BİBLİYOGRAFYA :

Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 225^a vd., 256^b; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, IV, 243-250; *Tomar-Halvetiyye*, s. 107-108; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyü'â* (Tayşî), s. 12, 37, 42.

MAHMUT EROL KILIÇ

CEMÂLEDDİN el-VATVÂT

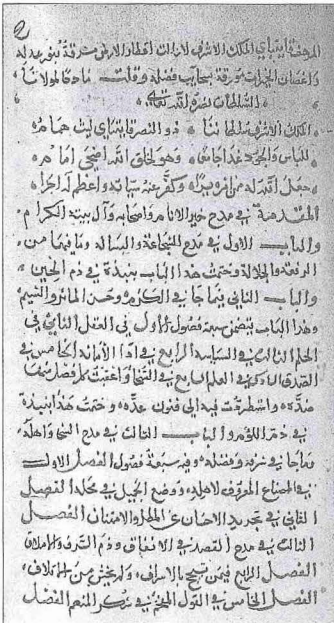
(جمال الدين الوطواط)

Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ el-Ensârî (ö. 718/1318)

Ansiklopedik eserleriyle tanınan Mısırlı edip ve âlim.

632 yılının Zilhicce ayında (Ağustos 1235) Kahire'de doğdu. Ailesinin aslen Mervî olduğu dışında hayatı hakkında bilgi yoktur. Kitap meraklısı, aynı zamanda müstensih olması ve kitap ticareti yapması sebebiyle "el-Kütübî" ve "el-Verrâk" lakaplarıyla anılmaktadır. Vatvât (gece kuşu) lakabı ise kendisine özellikle geceleri çok çalışması, fizikî bir özelliği veya erken yaşlarda yakalandığı göz hastalığından dolayı verilmiş olmalıdır. Cemâleddin el-Vatvât 10 Ramazan 718'de (5 Kasım 1318) vefat etmiştir.

Eserleri. 1. *Gurerü'l-ḥaşâ' işi'l-vâziha ve ʿurerü'n-nekâ' işi'l-fâziha*. Ahlâka dair olan bu eserde müellif iyi ve kötü davranışların nelerden ibaret olduğunu, ayrıca akıl, ahmaklık, cömertlik, cimrilik, cesaret, korkaklık, af ve intikam gibi kavramları konuyla ilgili şiirlere de yer vererek on altı bapta incelemiştir. Hükûmdar ve şairlerden satranç oyununa kadar çok çeşitli konularda edebî ve tarihî bilgilerin yer aldığı bu eserdeki mâlûmata o dönemle ilgili başka kaynaklarda pek rastlanmaz. Dolayısıyla İslâm medeniyeti tarihinin değişik taraflarına ışık tutması bakımından önemli bir kitaptır. Muhammed b. Canı Beg es-Seyfî Akbâyî tarafından Sultan Kayıtbay için *Meḥâsinü'l-gurer ve mesâvî'l-ʿurer* (Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 900, 132 varak) adıyla ihtisar edilen eserin muhtelif baskıları bulunmaktadır (Bulak 1284; Kahire 1299, 1318). 2. *Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-iber*. Astro-nomi, coğrafya-ösinografi, hayvanlar ve bitkilere dair dört bölümden meydana

Cemâleddin el-Vatvât'ın *Gurerü'l-ḥaşâ' işi'l-vâziha ve ʿurerü'n-nekâ' işi'l-fâziha* adlı eserine yapılan *Meḥâsinü'l-gurer ve mesâvî'l-ʿurer* (Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 900)